

Розділ 1. Теорія та історія політичної науки

Політика як теорія і соціальне явище. Закони, принципи та категорії політичної науки. Предмет політології. Politics, policy, polity. Політологія як інтегративна наука. Суміжні галузі політичного знання: політична соціологія, політична філософія, емпірична (прикладна) політологія; політична психологія, політична історія, політична географія, політична семантика та інші.

Методи політологічних досліджень: соціально-конструктивістський (М.Вебер), порівняльний, сценарно-прогнозний, системно-аналітичний, метод інституційного моделювання, психологічний (біхевіористський), психоаналітичний, феноменологічний, синергетичний. Методи прикладної політології. Методи математичного, ігрового, комп'ютерного моделювання. Моделювання електорального конституційного вибору. Ігрова модель прийняття рішень. Ігрові моделі політичного ринку.

Історія політичної думки стародавнього світу та середньовіччя. Особливості політичних ідей в аграрних деспотіях Давнього Сходу. Перші спроби політико-правової регуляції (закони Хаммурапі й Ману); Геродот про державний лад в країнах Близького Сходу. Патріархально-патерналістська версія деспотичної держави (Конфуцій). Антиконфуціанські альтернативи: легізм, моїм та даосизм.

Демократія та принцип "ісономії" (рівності). Політична теорія Платона. Наука політики Аристотеля. Класифікація форм правління та їх критика. Людина як "політична тварина". Римське право і політика. Розвиток політичної теорії Цицероном. Концепція циклічного розвитку політичних форм і "змішаного устрою" Полібія.

Генеza європейських політичних структур. "Велика хартія вольностей" (1215 р.) та її значення. Християнські витоки сучасної демократії. Аврелій Августин, Тертулаїн, Фома Аквінський. Європейські міста і соціально-політична роль "третього стану". Концепція "народного суверенітету" Марсілія Падуанського.

Політична думка епохи Відродження. Специфіка ренесансного світоуявлення та гуманістичний ідеал людини. Громадянський гуманізм: від "свободи волі" до свободи особистості. Політична теорія республіканізму: Леонардо Бруні, Матео Пальмієрі, Аламано Рінуччіні. Нова політична думка. Нікollo Макіавеллі: сутність, мета та завдання політики, співвідношення цілей та засобів, правила політичного мистецтва. Ренесансні соціальні утопії (Т.Мор, Т.Кампанелла).

Політичні концепції Нового часу. Теорії державного суверенітету, природного права, суспільного договору як підґрунтя європейської політичної модернізації. Теорія абсолютизму Ж.Бодена. Суверенітет як принцип державної влади.

Теорія авторитарної влади Т.Гоббса. Ліберально-демократична альтернатива Локка. Права людини та ліміти державної влади.

Політична думка французького Просвітництва. Розвиток теорії розподілу влад Ш.Л.Монтеск'є. Радикально-демократична теорія Ж.Ж.Руссо. Критика принципу розподілу влад і народного представництва. Теорія безпосередньої демократії. Значення плебісцитів. Вплив Великої Французької революції на політичну думку.

Еволюція політичних парадигм Нового часу. Народження політичної теорії консерватизму (Е.Берк, Ж.де Местр). І.Кант про правову державу, етичні основи політики. Суспільно-політична теорія І.Фіхте. Політична філософія Г.Гегеля. Г.Ф.Гегель про співвідношення громадянського суспільства, держави і права. Ліберальна політична думка: Б.Констан, С.Бентам, А.Токвіль та ін. Політичні свободи і свобода особистості. Людина і держава. Теорія утилітаризму І.Бентама. Розвиток ліберальної теорії Д.С.Мілем. Порівняльний аналіз демократичних інститутів А.де Токвіля. Позитивізм як філософський фундамент лібералізму (О.Конт, Г.Спенсер).

Радикально-революційна критика ліберальної теорії та ліберальної держави, становлення, розквіт антисистемних ідеологій (соціалізм, анархізм, анархо-синдикалізм). Особливості політичної теорії марксизму. К.Маркс та Ф.Енгельс про співвідношення політики й економіки; аналіз класової сутності політики.

Від традиційної до “нової” політичної науки: генеза сучасної політології (кін. XIX – перша пол.XX ст.). Соціологія політики кінця XIX – поч. XX ст. (М.Вебер, В.Парето, Г.Моска, Р.Міхельс, Ж.Сорель): тематизація та легітимація політології як наукової дисципліни. Соціологія держави М.Вебера. Посткласична інтерпретація демократії у М. Вебера. Концепція плебісцитарної демократії М.Вебера. Розвиток “нової” політичної науки: від “нормативної” до “реалістичної” теорії політики. Формальний і традиційний етап розвитку сучасної політології. Професіоналізація і розвиток політичної науки в США. Роль Чиказького університету. Ч. Мерриам. Г. Лассуелл. Розвиток політичної науки у Франції, Німеччині та Італії. Роль Другої світової війни в розвитку політичних досліджень. Біхевіоральний етап розвитку західної політології. Класики біхевіоральної політології: Ч.Меріам, Г.Ласвел, А.Каплан, Дж.Кетлін.

Еволюція сучасної західної політології. Розвиток посткласичної парадигми “конкурентної теорії демократії” Й.Шумпетера та її версії. Критика класичної теорії демократії Й. Шумпетером: загальне добро і воля народу, воля народу та особисте прагнення («Капіталізм, соціалізм і демократія»). Конкурентна теорія демократії Й. Шумпетера: змагання за політичну владу. Теорія груп інтересів Д. Трумена. Розробка концепції поліархії Р.Даля і Д.Сарторі та дискусія навколо неї. Плюралістична теорія демократії Р. Даля. Політика, консенсус і розподіл влади. Критика теорій політичного плюралізму.

Парсонівська структурно-функціональна спадщина та поява системної та порівняльної політології. Теорії політичних систем і теорія політичної культури (Д.Істон, С.Липсет, Г.Алмонд, К.Дейч, С.Верба, Л.Пай, Л.Лейпхарт).

Ренесанс нормативної політичної теорії у зв’язку з публікацією роботи Дж.Роулса “Теорія справедливості” (1971), Р.Нозіка “Анархія, держава та утопія” (1974) та праць Ю.Хабермаса. Розробка “нової теорії справедливості” (Д.Роулз, О.Хьоффе). Принципи справедливості як чесності Дж. Ролза. Дебати між лібералами та комунітаристами. Розвиток політичної теорії республіканізму (Кв. Скіннер, Ф. Петтіт, Дж. Мейнор).

Постбіхевіоральний етап розвитку західної політології. Сучасний розвиток політичної науки в США і Європі: політологія інституціонального дизайну (У.Райкер, П. Ордишук), вірджінська школа політико-економічного аналізу (Дж.Бьюкенен, М.Олсон); “ресурсний підхід” (Д.Хелд).

Українська політологія: порівняльний аналіз з американськими, французькими та німецькими традиціями у політологічному дослідженні. Роль та функції української політології у конструюванні та розбудові інститутів держави, політичної демократії та ринкової економіки.

Історія політичної думки в Україні. Пам’ятки політичної думки Київської Русі. Перший політичний трактат “Слово про закон і благодать” Іларіона. Суспільно-політичні погляди Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха. Вплив християнських концепцій на політичні погляди в Київській Русі.

Гуманістичні й реформаційні ідеї в Україні – XVI-XVII ст.ст., їхній зв’язок з духовною культурою Західної Європи.

Політичні ідеї козацької доби і розквіту Києво-Могилянської академії. Внесок Б.Хмельницького в розробку ідей та їх втілення в життя у зміцненні української державності. Проект Конституції Пилипа Орлика.

Ідеологія Просвітництва в Україні. Г.Сковорода, його політичні погляди. “Горная республіка” як суспільно-політичний ідеал.

Кирило-Мефодіївське товариство (1846-1847). Т.Шевченко як засновник політичної ідеології і революційної демократії в Україні.

Вплив народницьких та марксистських ідей на національний рух в Україні. М.Драгоманов – мислитель-демократ. Права і свободи людини. Федерація і децентралізація. Місцеве самоврядування.

Політичні погляди І.Франка, Л.Українки. “Конституційний проект” М.Грушевського. М.Міхновський та його “Самостійна Україна”.

Моделі української держави: М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлюра. Політико-правовий аналіз Універсалів, проектів Конституцій УНР. Монархічна програма П.Скоропадського. Політична доктрина В.Липинського.

Загальна характеристика конституцій радянської України 1919, 1929, 1937, 1978 рр. Конституція незалежної України 1996 р. Правозахисний рух в Україні (Л.Лук'яненко, В.Чорновіл, В.Стус та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Арендт Х. Між минулим і майбутнім. К.: Дух і літера, 2002.
2. Арендт Х. Становище людини. Львів: Літопис, 1999.
3. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К.: Основи, 2000, Кн. 4. С. 99-128.
4. Байме К. Політичні теорії сучасності. К.: Стилос, 2008.
5. Бодуен Ж. Вступ до політології. К.: Основи, 1995.
6. Бурдье П'єр. Практичний глузд. К.: Український Центр духовної культури, 2003.
7. Вебер М. Соціологія. Загально історичні аналізи. Політика. К.: Основи, 1998.
8. Вебер М. Господарство і суспільство / Макс Вебер; пер. з нім. М. Кушнір. К.: Всесвіт, 2013.
9. Габермас Ю. Залучення іншого: студії з політичної теорії. Львів: Асторолія, 2006.
10. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну. К.: Четверта хвиля, 2001.
11. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах. К.: Наш формат, 2020. Глобальне відродження демократії / За ред. Ларрі Даймонда і Марка Ф. Платнера. Львів: Ахілл, 2004.
12. Гоббс Т. Левіафан. Пер. з англ. К.: Дух і літера, 2000.
13. Даль Р. А. Поліархія: участь у політичному житті та опозиція. Харків: Каравела. 2002.
14. Даль Р.А. Демократія та її критики. Харків: Вид. група «РА-Каравела», 2002.
15. Демократія: Антологія / Упоряд. О.Проценко. К.: Смолоскип, 2005.
16. Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера. К.: Тандем, 2002.
17. Колбеч Г.К. Політика: основні концепції в суспільних науках. К.: Вид. Дім "КМ Академія", 2004.
18. Консерватизм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 1998.
19. Лібералізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 2002.
20. Локк Дж. Два трактати про врядування. К.: Основи, 2001.
21. Макиавеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець. Пер. з італійської: Анатоль Перепадя. К.: Основи, 1998.
22. Макиавеллі Н. Державотворець. Пер. з італійської В. Балог. Київ: Арій, 2015.
23. Націоналізм. Антологія / Упоряд. О.Проценко, В.Лісовий. К., 2000
24. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком) / Пер. з давньоруської, післяслово, коментарі В. В. Яременка. — Київ : Радянський письменник, 1990
25. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: в 2-х т. К.: Основи, 1994.
26. Потульніцький В.А. Історія української політології. К., 1992.
27. Ролз Дж. Теорія справедливості. К.: Основи, 2001.
28. Себайн Д.Г., Торсон Т.Л. Історія політичної думки. К.: Основи, 1997.
29. Сучасна політична філософія. Антологія. К.: Основи, 1998.
30. Токвіль А. Про демократію в Америці. У 2 тт. / Пер. з фр. Г. Філіпчука та М. Москаленка; Передмова Андре Жардена. К.: Всесвіт, 1999.

Додаткова література.

1. Енциклопедія політичної думки / За ред. Девіда Міллера. К.: Дух і літера, 2000.
2. Історія політичної думки: навч. енцикл. словник-довідник для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2014.
3. Кирилюк Ф.М. Новітня політологія: навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2009.

4. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.; за заг. ред. Н.М. Хоми. Львів: «Новий Світ – 2000», 2015.
5. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищих навч. закл./Відп. ред. Ю.С.Шемшученко, В.Д.Бабкін. К., 1997.
6. Політологія: Навч. посібник для вузів / Упоряд. та ред. М. Сазонов. Харків: Фоліо, 1998. Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи: підручник у 2 т. /Т. В. Андрущенко, О.В. Бабкіна, В.П. Горбатенко та ін.; за заг. ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2016.
7. Політична філософія: Підручник / Є.М.Суліма, М.А.Шепелев, В.В.Кривошеїн, В.Ю.Полянська; За ред. Є.М.Суліми. К.: Знання, 2006.
8. Романюк А.С. Історія західних політичних вчень: політичні доктрини ХХ-початку ХХІ ст. К.: Знання, 2011.
9. Рубанов В.В. Теорія та методологія політичної аналітики: моногр. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2012.
10. Шевчук Д. Сучасна політична філософія: навчальний посібник. Острого: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2012.
11. Almond G.A. A Discipline Divided: Schools and Sects in Political Science. Newbury Park, CA: Sage, 1990.
12. Goodin R.E., Klingemann H.-D. (Eds.). A New Handbook of Political Science. Oxford: Oxford University Press, 1998.
13. Maynor, J. W. Republicanism in the Modern World. Cambridge: Polity Press, 2003.
14. Pettit Ph. On the People’s Terms: A Republican Theory and Model of Democracy. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
15. Skinner Q. Liberty Before Liberalism. New York: Cambridge University Press, 1998.

Розділ 2. Політичні інститути та процеси

Поняття і структура політичної влади. Концепції політичної влади: теологічна, біхевіористська, аксеологічні інтерпретації (З.Фрейд, К.Юнг, Б.Едельман), системна (структурна) трактовки (Т.Парсонс, К.Дейч, Н.Луман), структурно-функціональна, реляціоністська. Суб’єкт і структура влади. Об’єкт влади. Природа підпорядкування. Ресурси, процес і види влади. Ресурси та види політичної влади. Типології ресурсів (утилітарні, примусові, нормативні). Взаємодія політичної і інших влад.

Поняття політичного К. Шмітта. Поняття «друга і ворога» К. Шмітта і його роль в структуруванні політичної сфери. Критерії розрізнення друга і ворога. Політичне як вища форма публічного протистояння.

Політична легітимність у політичній теорії Макса Вебера. Що значить жити «для» політики або «за рахунок» політики? Політика і використання влади в приватних інтересах (М.Вебер, "Політика як покликання і професія"). Три типу легітимного панування і нове розуміння влади. Визначення базових понять політики М. Вебером (влада, панування, політичний союз, держава). Легальне панування з бюрократичним апаратом управління. Традиційне панування. Харизматичний панування. Шляхи трансформації харизматичного панування. Сучасні уявлення про легітимність політичної влади. Сутність таких типів легітимності як національно-патріотична, раціонально- цільова, соціально-евдемонічна, культурно-релігійна та інші.

Теорія влади С. Льюкса. Одновимірний погляд на владу. Двовимірний погляд на владу. Тривимірний погляд на владу. Влада та інтереси. Порівняння трьох поглядів на владу. Десять тез про політику Ж.Рансьєра. Концепція агоністичного плюралізму Ш.Муффа. Перспективи здолання дилеми плюралізму К.Шмітта. Критика агрегативно-ринкового розуміння демократії. Політичний порядок як вираз гегемонії у Ш.Муффа.

Витоки та динаміка політичних порядків (Ф. Фукуяма). Насильство та суспільні порядки. Примітивний суспільний устрій, система обмеженого доступу та система відкритого доступу (Д. Норт, Дж. Волліс, Б. Вейнгаст).

Політичний процес. Аналітико-методологічне значення, сутність і зміст. Етапи політичного процесу. Актори політичного процесу. Типологія політичного процесу. Особливості і структура внутрішньополітичного процесу. Відкритий і тіньовий політичний процес. Стабільні і нестабільні процеси. Теорія “політичного поля” П. Бурдьє. Особливості сучасного політичного процесу в державах розвинутої демократії. Перспективи розвитку України з погляду наявності та особливостей політичних сил. Політичний розвиток: поняття, загальносистемні властивості, цілі й зміст. Умови політичного розвитку.

Політична модернізація. Етапи розвитку теорії політичної модернізації. Теоретичні передумови становлення парадигми модернізації. Еволюція модернізаційної парадигми. Механізми модернізації. Моделі «піонерної» і «наздоганяючої» модернізації. Типи і шляхи модернізації. Теорія політичної модернізації С. Гантінгтона. Політичний порядок і політичний занепад. Політичний розрив. Політичні інститути: співтовариство і політичний порядок. Політичні інститути і громадські інтереси. Модернізація і політична свідомість. Модернізація і насильство. Економічний розвиток і нестабільність. Модернізація та корупція. Взаємозв'язок економічного розвитку і демократії за С. Ліпсетом. Економічний розвиток, політичні режими та демократизація (А. Пшеворські, Д. Зіблатт, Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон). Модернізація й інституціоналізація. Критерії політичної модернізації. Політична модернізація в Україні.

Поняття, сутність та механізм функціонування політичної системи. Інституціональний, структурно-функціональний, інтегративно-діяльний, менеджерський, комунікативний та нормативний підходи до визначення поняття “політична система”.

Структура і функції політичної системи суспільства. Інституціональна підсистема. Інформативно-комунікативна підсистема. Функції політичної системи. Класифікація політичних систем Г. Алмонда. Політична система англо-американського типу. Політична система континентально-європейського типу. Доіндустріальна і частково-індустріальна політична система. Політична система тоталітарного типу. Загальна характеристика політичних систем країн СНД. Політична система України, її сутність, перспективи розвитку.

Держава – базовий інститут політичної системи. Сутність та походження держави: історична практика й основні теоретичні концепції. Держава – головний інструмент погодження економічних, соціальних та національних інтересів громадян. Генезис державності в європейській політичній традиції (від античності до XX ст.): загальний огляд. Держава як продукт суспільної угоди. Договірна природа держави в класичних політичних концепціях Нового часу. Держава як організація, що має монополію на політичну владу. Проблема суверенітету. Концепція воєнно-фіскальної природи держави Ч. Тіллі.

Правова держава як стадія розвитку конституційної державності. Поняття правової держави. Теоретичний генезис теорії правової держави (від античності до ліберально-демократичних теорій Нового часу). Традиційне і юридичне (європейське) трактування права. Концепція “природних прав” людини. Право, закон, співвідношення понять та проблема відповідності законів праву. Сучасна концепція правової держави. Основні принципи правової держави. Права і свободи, обов'язки і відповідальність громадян у правовій державі. Проблеми та напрямки розбудови правової держави в Україні.

Проблема типології держав. Держава і влада, історичні системи державної влади. Вибірчі системи державної влади. Вибірчі системи та технологія формування влади в державі. Основні форми правління: республіка (президентська, парламентська, президентсько-парламентська, радянська); монархія (конституційна, абсолютна). Основні форми державного устрою: 1) унітарна (сутність владних відносин і характерні ознаки); 2)

федеративна держава (проблема розподілу державного суверенітету і специфіка її політичного вирішення).

Конфедерація як форма міждержавного союзу.

Конституція України й поточне законодавство про державний устрій України. Концепції державного устрою України.

Моделі президентської влади. Місце та роль президентства в становленні державності України. Структура і повноваження президентської влади в Україні, її взаємодія із законодавчою владою та Кабінетом міністрів. Роль парламентаризму в державному управлінні. Функції парламенту. Парламентаризм як засіб політичного регулювання інтересів. Типи парламентаризму. Структура парламенту. Комісії та комітети, їхня компетентність і способи діяльності. Структура Українського парламенту, його взаємодія з інститутами виконавчої та судової влади.

Неокорпоратизм та концепція ліберально-конституційної держави. Явище корпоратизму. Система політичного керівництва Стандестатт. “Держава-нація”, її ознаки. Ліберально-конституційна держава. Неокорпоратизм: сутність, зміст, підтипи (Ф. Шміттер), перспективи розвитку.

Соціальна держава як стадія розвитку конституційної державності: зміст і основні ознаки. Соціальна політика держави та соціальна справедливість. Конкретно-історичне розуміння соціальної справедливості. Соціальні програми держави в умовах ринкової економіки. Проблеми соціальної політики незалежної України.

Національна політика держави. Нація і національні відносини у працях українських політичних мислителів ХІХ–поч.ХХ ст. Сучасні поняття нації та націоналізму. Національні питання і причини міжнаціональних конфліктів та можливі варіанти їхнього вирішення. Національна ідея та націоналізм. Загальнодемократичні принципи національних взаємовідносин. Сутність і особливості національної політики. Права нації та права людини. Національний склад України. Народ як суб’єкт державної влади. Мовна політика України. Закон України про громадянство та національні меншини.

Державна влада і місцеве самоврядування. Виконавча влада держави як основний суб’єкт поточного управління: система органів та інститутів реалізації рішень публічної влади. Функції управління в державі та їх класифікація.

Децентралізація керівництва в державі та завдання місцевого самоврядування. Проблема розподілу основних функцій управління та два її аспекти: проблема розмежування основних адміністративних функцій між міністерствами; проблема розподілу адміністративних функцій між центральними органами управління та органами управління на місцях.

Територіальний розподіл основних адміністративних функцій: сутність й основні форми. Місцеві органи влади: детермінація і структура. Органи державної влади на місцях та органи місцевого самоврядування як базові компоненти структури органів управління на місцях. Територіальні рамки децентралізації.

Місцеве самоврядування в європейській демократично-конституційній традиції. Умови та принципу розподілу влад на регіональному рівні. Повноваження органів місцевого самоврядування та їхні основні завдання. Проблема розподілу повноважень місцевих органів державної влади і органів місцевого самоврядування: світовий досвід та специфіка сучасного стану в Україні.

Людина як суб’єкт і об’єкт політики. Громадянське суспільство: сутність, напрямки формування. Генезис ідеї громадянського суспільства. Характерні риси громадянського суспільства. Особа як основоположна домінанта. Тенденції становлення громадянського суспільства: давньогрецькі міста-поліси, міста-держави, демократична спадщина Київської Русі, Магдебурзьке право в Україні, демократичні установи козацької доби.

Соціально-політична структура громадянського суспільства. Взаємодія громадянського суспільства і правової держави.

Поняття суб’єктів політики. Патерналістська концепція особистості. Політична людина у Платона і Аристотеля. Проблема Людини у консервативній, ліберально-демократичній та

марксистській концепції політики. Права людини: історія та сучасність. Класифікація прав людини (негативні й позитивні права). Особисті і політичні права. Економічні права. Обов'язки, відповідальність та гарантії прав громадян. Юридичне закріплення прав людини в конституційних документах України.

Виборчі системи. Загальна типологія і порівняльний аналіз. Виборче право. Зміст активного виборчого права згідно з діючим законом про вибори народних депутатів в Україні. Особливості пасивного права в Україні. Виборча кампанія. Класифікація виборів: чергові, позачергові, додаткові, прямі, непрямі.

Політичний та правовий статус народного депутата України. Імперативний та загальнодержавний мандат. Депутатський індемнітет та імунітет. Пропорційна та мажоритарна виборчі системи. Виборча система в Україні.

Розширена типологія демократій за критерієм виборчих систем. Моделі електоральної поведінки виборців; моделі голосування.

Політичні конфлікти та шляхи їх вирішення. Конфлікт – необхідний момент розвитку суспільства. Поняття конфлікту. Конфлікт як фаза протиріччя. Суперництво і конфлікт. Конфлікт і сутичка. Погляди на конфлікт М. Вебера, К. Маркса, Т. Парсонса, Г. Спенсера, Д. Тернера. Проблема конфлікту в процесуальному методі дослідження політичних явищ (Р. Дарендорф, Д. Гарнер). Теорія “зацікавлених груп” А. Бентлі, теорія позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера та “загальна теорія конфлікту” К. Боулдінга.

Глобальне розуміння конфлікту. Види конфліктів: екологічні, політичні, соціальні, побутові, ідеологічні, релігійні, міжособові, групові, міждержавні, глобальні.

Природа конфлікту, його корені, причини, символи. Прихований і відкритий конфлікт. Варіанти розв'язання конфлікту.

Політичні партії, групи інтересів, суспільні рухи. Політична партія: сутність, причини та умови виникнення. Погляди Ш.Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Дж. Вашингтона. Формування і діяльність політичних партій в державах Західної Європи та США. Проблеми політичних партій в працях М.Вебера, В. Парето, М. Острогорського, Р. Міхельса.

Соціальна база, функції та типологія політичних партій. Партії авангардного типу, парламентарні, демократичні й тоталітарні, класові і народні, революційні й реформістські, масові та кадрові, правлячі та опозиційні, соціалістичні, комуністичні та ін. Функції партій. Партійні системи та їхні різновиди, їхня типологія й характеристики. Сутність політичного плюралізму. Виникнення політичних партій в політичній системі суспільства. Політичні партії незалежної України. Багатопартійність в Україні. Типологія політичних партій України.

Групи інтересів: поняття, сутність, типологія. Суспільні рухи й організації. Громадські організації, їхні типи й форми. Громадські фронти. “Традиційні” громадські організації: профсоюзні, кооперативні, підприємницькі, молодіжні, жіночі та ін. “Нові” соціальні рухи: громадських ініціатив, правозахисні, антивоєнні, екологічні та ін. Політичні і неполітичні громадські організації. Типи взаємовідносин держави, політичних партій і громадських організацій. Роль і функції суспільних рухів в період формування політичної системи України.

Політичне лідерство. Політичне лідерство як явище. Авторитет і його природа. Генезис ідеї лідерства (Геродот, Плутарх, Макіавеллі, Т. Карлейль, Ф. Ніцше, М. Вебер та інші.). Веберівське трактування політичного лідерства. Об'єктивна і суб'єктивна сторони лідерства.

Проблеми й цілі типологій політичного лідерства. Прості й системні класифікації. Веберівська політико-соціологічна типологія політичного лідерства. Особливості побудови та характеристики трьох основних типів політичного лідерства: харизматичного, традиціоналіст-ського, раціонально-легального. Теорії лідерства.

Функції лідерства. Роль і відповідальність політичного лідера за умов демократичної еволюції, становлення громадянського суспільства в Україні.

Політичні еліти: поняття, ранні теорії політичних еліт. Сучасні теоретичні уявлення про сутність і роль політичних еліт. Теорія еліт Г. Моски, його критерії формування

політичних еліт. Концепція В. Парето про політичні еліти (два його логовних типи). “Залізний закон олігархії” Р. Міхельса. Основні (“чисті”) та перехідні типи політичних еліт. Класифікація політичних еліт за умов багатопартійних політичних систем.

Порівняльна політика. Поняття політичного режиму. Структура політичного режиму. Політичний режим як система засобів. Проблеми типології політичних режимів та її методологічне значення. Основні типи політичних режимів сучасності: тоталітарні, авторитарні, демократичні. Динаміка політичних режимів. Особиста і «кланова» диктатура. Конкретно-історичні форми тоталітаризму: комунізм, фашизм, нацизм. Сутність та основні особливості неопатримоніалізму. Трансформація політичних режимів у посткомуністичних суспільствах.

Основні принципи плюралістичного і однопартійного режимів: порівняльний аналіз. Стабільність функціонування політичних режимів.

Поняття демократії й авторитарності: діалектика взаємовідносин. Основні парадигми демократії: антична, класична теорія Нового часу, шумпетерівська, плюралістична, партисипаторна, плебісцитарна. Історичні форми демократії. Проблема правового і неправового характеру демократичного режиму. Ліберальний демократичний режим. Забезпечення прав політичних меншин як теоретична і практична проблема сучасної правової демократії. Поліархія: англо-американська і континентально-європейська системи реалізації владно-політичних відносин. Основні моделі демократичної еволюції. Перехід від тоталітаризму до демократії. Класична (іспанська модель демократичної еволюції). Сучасний політичний режим в Україні. Плебісцитарна теорія демократії М.Вебера: можливості використання в Україні

Авторитарний спосіб організації соціальних взаємодій. Загальна характеристика авторитарного політичного режиму. Еволюція авторитарного політичного режиму.

Тоталітарність як соціокультурний феномен і політичний режим. Тоталітарна утопія (від Платона до сучасних теорій). Тоталітаризм і культура. Особа в тоталітарному суспільстві. Історико-практичні різновиди тоталітарного режиму. Радянський соціалізм і гітлерівський фашизм як різновиди тоталітаризму. Європейський і азійський типи тоталітаризму.

Політичні режими в країнах постколоніального типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Вузький коридор. Держави, суспільства і доля свободи. К.: Наш формат, 2020.
2. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності. К.: Наш формат, 2016.
3. Арндт Х. Джерела тоталітаризму / Пер. з англ. В. Верлока, Д. Горчаков. 2-е вид. К.: Дух і літера, 2005.
4. Арон Р. Мир і війна між націями. К.: Юніверс, 2000.
5. Бжезінський З. Велика шахівниця. Львів-Ів.Франківськ: Лілея-НВ, 2000.
6. Бурдье П., Вакан Л. Рефлексивна соціологія. Частина II: Чиказький воркшоп / Пер. з англ. Анастасії Рябчук. К.: Медуза, 2015.
7. Бурдье П. Практичний глузд. К.: Український Центр духовної культури, 2003.
8. Вебер М. Господарство і суспільство / пер. з нім. М. Кушнір. К.: Всесвіт, 2013.
9. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з англ. О. Погорілий. К.: Наш Формат, 2018.
10. Гаєк Ф. Шлях до рабства. К.: Наш Формат, 2022.
11. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах. К.: Наш формат, 2020. Глобальне відродження демократії / За ред. Ларрі Даймонда і Марка Ф. Платтнера. Львів: Ахілл, 2004.
12. Декларація про державний суверенітет України. К., 1991.
13. Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення. К.: К.І.С., 2000.
14. Конституція України: Прийн. на У сесії ВР України 28.06.96 р. К., 1996.
15. Мере Ж. Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади. Львів: Кальварія, 2003.

16. Норт Д., Волліс Дж., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. К.: Наш Формат, 2017.
17. Парсонс В. Публічна політика. Вступ до теорії й практики аналізу політики. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.
18. Ревель Ж.-Ф. Друга молодість демократії: Майбутнє демократичного імпульсу. К. : Сфера, 2001.
21. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009.
22. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів. К.: АртЕк, 2001.
23. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007.
24. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку: від прадавніх часів до Французької революції. К.: Наш формат, 2018.
25. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К.: Наш формат, 2019.
26. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм, демократія. К.: Основи, 1995.
Lukes S. Power: a Radical View / 2nd edition. London: Palgrave, 2005.
Mouffe Ch. The Democratic Paradox. London and New York: Verso, 2000.
Rancière J. "Ten Theses on Politics," Theory & Event, 2001, Vol. 5(3).
27. Rancière J. Dissensus on Politics and Aesthetics. London: Continuum, 2010.
28. Schmitt C. The Concept of the Political: Expanded Edition. Chicago: The University of Chicago Press, 2007.
29. Tilly Ch. "War Making and State Making as Organized Crime," in Bringing the State Back In / Ed. by P. Evans, D. Rueschemeyer, Th. Skocpol. Cambridge: Cambridge University Press, 1985: 169-191.
30. Ziblatt D. "How Did Europe Democratize?" World Politics, 2006, Vol. 58 (2): 311-338.

Додаткова література

1. Американський президенціалізм: інститут глави держави в США у персоналіях від зародження до сьогодення: біограф. енциклопедія / О. В. Бабкіна та ін.; за наук. ред. Н.М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2018.
2. Вінникова Н.А. Парадокси політичних рішень в епоху постдемократії: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2019.
3. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика. К.: Генеза, 2006.
4. 2006.
5. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / За заг. ред. А.Колодій. К., 2002.
6. Політологічний енциклопедичний словник: Навч. посібник для студентів вищих навч. закл. / Відп. Ред. Ю.С.Шемшученко, В.Д.Бабкін. К., 1997.
7. Панченко Т.В. Принципи субсидіарності у сучасному демократичному розвитку. Монографія. Харків: Майдан, 2011.
8. Політологія: Навч. посібник для вузів / Упоряд. та ред. М. Сазонов. Харків: Фоліо, 1998. Порівняльна політика. Основні політичні системи сучасного світу / Заг. ред. В.Бакірова, М. Сазонова. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008.
9. Романюк А.С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: монографія. Л.: ВЦ ЛНУ імені І.Франка, 2007.
10. Стойко О.М. Трансформація політичних інститутів у сучасних перехідних суспільствах. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016.
11. Шаповаленко М. В. Політичний компрадор як феномен у процесі глобалізації // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна «Питання політології», Харків, 2020. Вип. 38. С. 8-13.
12. Шведа Ю. Партії і вибори: енциклопедичний словник. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2010.
13. 2010.
14. Україна: утвердження незалежної держави. 1991-2001. К.: Альтернативи, 2001.

Розділ 3. Політична культура та ідеологія

Політична свідомість та політична ментальність. Свідомість, суспільна свідомість та специфіка політичної свідомості. Політична підсвідомість, політичні пристрасті. Свідомість та референт (“реальність”) у політиці (до проблеми взаємозв’язку та взаємодіяльності політичної свідомості та політичної реальності). Рефлексивна політична свідомість. Проблема “оманливої політичної свідомості” та “оманливої політики” у марксизмі та неомарксизмі (Т.Адорно, Ю.Хабермас та ін.). Типи політичної свідомості: когнітивний, ідеологічний, ціннісний, “символьний”, мовний (дискурсивний), знаковий, відеокліповий.

Політична свідомість та політична ментальність. Українська політична ментальність. Західноєвропейська, українська та російська політична ментальність: порівняльний аналіз. Ціннісна політична свідомість та ціннісні політичні орієнтації населення України: загальноукраїнський та регіональний контексти (генеза та прогноз).

Політична ідеологія. Поняття політичної ідеології. Структурні рівні та функції ідеології. Різноманітні підходи до вивчення ідеології у політичній теорії. Взаємозв’язок науки та ідеології. Ідеологія та релігія. Марксистські концепції ідеології. Концепція ідеології К.Манхейма. Неомарксистська критика ідеології (Т.Адорно, Ю.Хабермас) про кризу ідеологічної свідомості. Концепції “кінця ідеології” Ф.Фукуями. Соціально-конструктивістська концепція ідеології П.Бурдьє.

Типологія політичних ідеологій. “Покоління” та види ідеологій. Критерії типологізації ідеологій. Сучасні політичні ідеології та їхня роль у політиці. Зміна місця ідеології в сучасній політиці

Основні ідеологічні течії сучасності: лібералізм та неолібералізм, консерватизм та неоконсерватизм, націонал-радикалізм, християнський демократизм, марксизм, соціал-демократія.

Ідеологічні напрями у країнах СНД. Українські політичні ідеології. Ідейні генотипи політичних партій сучасної України.

Революційні ідеології та революційний рух. Ідеологія “нових правих”. Перспектива “нових правих” в сучасній Україні. Історична доля “лівих” ідей у політичній свідомості населення України.

Політичні уявлення та політичний дискурс. Політичне уявлення. Концепція соціального уявлення (С.Московіча, Р.Харре) та традиції розуміючої соціології та політології. Сприймання та соціальне конструювання реальності (Т.Луман). Політичне уявлення: від К.Шмітта до П.Бурдьє. Концепція “легітимного сприйняття” та “легітимних перцепцій” П.Бурдьє. Політичне уявлення та політичне представництво (делегування).

Уявлення, представництво та політичний фетишизм (критичний аналіз П.Бурдьє). Механізм “роботи” політичного уявлення.

Політичний дискурс. Проблема дискурсивності політичної свідомості. Референційний політичний дискурс або “текстуальний” політичний дискурс. До проблеми дискурсивної політики. Політичний дискурс у посткомуністичній Україні: генезис, типологія, тенденції, порівняльний аналіз (Схід – Захід).

Медіа-політика та ринки політичної символічної продукції (П.Бурдьє, Т.Ван Дейк). Політична свідомість та політичний імідж. Іміджологія та стратегія політичної реклами.

Політична культура та політична соціалізація. Сутність, структура політичної культури. Г.Алмонд, С.Верба про введення поняття політичної культури у політичний дискурс.

Формування політичної культури. Функції політичної культури. Політична культура, політична соціалізація та культурна політика. Особливості політичного режиму та їх

вплив на політичну культуру. Політична культура та характер політичної участі. Політична культура та політична поведінка. Рівні політичної культури. Особливості формування політичної культури в сучасних умовах. Політична культура та політична ментальність. Взаємозв'язок та взаємообумовленість політичної культури з політичною системою та характером політичного режиму в суспільстві. Східна та західна політичні культури. Політична культура державних органів управління та стабільність політичної системи.

Типологія політичної культури. Основні підходи до вивчення політичної культури. Політичні субкультури. Основні "чисті" та "змішані" типи політичної культури. Концепція громадянської культури Г.Алмонда та С.Верби. Громадянська культура – "ідеальний тип" політичної культури.

Історичні типи політичної культури України: Київська Русь, політичні традиції XVI-XVII ст. (Запорізька Січ). Тоталітарно-етатистська політична культура України у радянський період її розвитку. Проблема модернізації традиційних політичних цінностей України. Нові демократичні цінності у політичній культурі України. Захист національної культури як одна з головних функцій національної держави.

Політична культура, політична символіка, політична комунікація. Політична культура та дискурс засобів масової інформації: американський, європейський та посткомуністичний контексти.

Мова і політика. Мова політики і політика мови. Концепція символічної політики П.Бурдьє. Політична культура і політична семіотика. Культура електоральної поведінки та виборчого процесу. Парламентська етика та парламентська культура України. Комунікативно-культурологічний перегляд теорій демократії Ю.Хабермаса. Дилеми, тенденції української політичної культури.

Політична соціалізація та політична культура. Основні концепції політичної соціалізації. Марксистська концепція політичної соціалізації. Політична культура політичних лідерів, партій, рухів.

Політична культура зовнішньої політики України. Засоби масової інформації та медіа-політика.

Політична соціалізація та процес формування політичної особистості. Система виховання та освіти у посткомуністичній Україні: контекст політичної соціалізації. Політична соціалізація молоді в сучасній Україні: проблеми і перспективи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезінський З. Стратегічне бачення: Америка і криза світової влади / Пер. з англ. Ганна Лелів. Львів: «Літопис», 2012.
2. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / пер. з англ. Олена Фешовець. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000.
3. Вебер, М. Протестантська етика і дух капіталізму / пер. з англ. Олександр Погорілий. К.: Наш Формат, 2018.
4. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Літопис, 2000. 318 с.
5. Гантінгтон С. Політичний порядок у мінливих суспільствах. К.: Наш формат, 2020.
6. Дарендорф Р. У пошуках нового устрою: Лекції на тему політики свободи у ХХІ столітті. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006.
7. Кимлічка В. Лібералізм і права меншин. Харків: Центр освітніх ініціатив, 2001.
8. Манан П. Інтелектуальна історія лібералізму. К.: Дух і літера, 2005.
9. Патнам Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії. К.: Основи, 2001.
10. Токвіль А. Про демократію в Америці. У 2 тт. / Пер. з фр. Г. Філіпчука та М. Москаленка; Передмова Андре Жардена. К.: Всесвіт, 1999.
11. Токвіль Алексіс де. Давній порядок і Революція / з фр. пер. Г. Філіпчук. К.: Юніверс, 2000.
12. Фукуяма Ф. Соціальний капітал / пер. с англ. Л. Шевчук. Часопис «І». 2008. Число 58.

13. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку: від прадавніх часів до Французької революції. К.: Наш формат, 2018.
14. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К.: Наш формат, 2019.

Додаткова література

1. Авксентьева Т.Г. Політика і влада в інформаційну епоху: український контекст: монографія. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013.
2. Громадянське суспільство в Україні: збірка нормативних актів та статей / Авт.-уклад. М. Ставнійчук, В. Кулік. К.: ПРООН, 2016.
3. Демократизація політичних інститутів і суспільний розвиток в Україні. Зб. наук. праць / за ред. О.О. Рафальського, О.М. Майбороди. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019.
4. Державне політичне правління і національна єдність: аналітична доповідь / за ред. О.М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2017.
5. Етнополітичний контекст соціокультурних трансформацій у сучасній Україні / ред. кол. О. Рафальський (голова), В. Войналович, Л. Нагорна. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2017.
6. Колодій А.Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Львів: Червона Калина, 2002.
7. Куць О.М. Мовна політика в державотворчих процесах України: Навчальний посібник. –
8. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004.
9. Шайгородський Ю.Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу. К.: Знання України, 2009.

Зразок завдання вступного іспиту зі спеціальності для здобуття ступеня доктора філософії з політології за третім (освітньо-науковим) рівнем вищої освіти за спеціальністю С 2 - ПОЛІТОЛОГІЯ

1. Влада: природа, динаміка, основні концепції.
2. Вибірчі системи: сутність та вплив на політичний процес.
3. Політичні режими в країнах постколоніального типу.

Критерії оцінювання вступного іспиту зі спеціальності

Основними критеріями оцінювання вступного іспиту зі спеціальності є:

- знання та використання політологічних першоджерел, різних теоретичних та наукових підходів, парадигм політичної науки для аналізу актуальних проблем політики та влади;
- знання фактографічного матеріалу політичної історії та сучасного політичного процесу, політичної антропології, політичної культури, політичної філософії, порівняльної політології, геополітики, політичного аналізу та політичного прогнозування;
- повнота відповіді, використання вітчизняної й іноземної фахової літератури для висвітлення екзаменаційних питань;
- творчий характер аналізу й узагальнення різних теоретико-методологічних підходів, фактичних даних на основі сучасних методів і наукових досягнень;
- навички лаконічного, чіткого, логічного, послідовного та грамотного викладу матеріалу, формулювання власних висновків;

- уміння вести полеміку з теоретичних і практичних питань сучасної політології, міжнародної та вітчизняної політичної практики; уміння проілюструвати теоретичні положення відповідними прикладами.

Екзаменаційний білет складається з трьох питань, які охоплюють теоретичний матеріал з політологічного загалу. Кожне питання оцінюється за наступною системою балів:

200-160 балів	<p>вступник продемонстрував глибоке знання змісту екзаменаційного питання, вільне оперування політологічним категоріальним апаратом, провів змістовний політологічний аналіз означеної проблеми; глибоко і всебічно висвітлені знання з історії політичної думки, основних положень політологічних першоджерел та рекомендованої літератури; відповідь повністю репрезентує певну політологічну проблему, опираючись на вітчизняну та іноземну фахову літературу; здійснено аналіз різних точок зору щодо означеної проблематики, представлено самостійне та обґрунтоване бачення її сутності як творче переосмислення набутих знань; відповідь побудована лаконічно, чітко, логічно та послідовно з формулюванням власних висновків; відповідь містить співставлення різних підходів до вирішення певної проблеми, критичний їх аналіз; відповідь написана грамотно та демонструє високий рівень засвоєння практичних навичок</p>
159-120 балів	<p>вступник продемонстрував знання змісту екзаменаційного питання, оперування основними політологічними категоріями, аргументовано виклав означену проблему; в цілому висвітлено знання з історії політичної думки, основних положень політологічних першоджерел та рекомендованої літератури; відповідь репрезентує певну політологічну проблему, але посилення на вітчизняну та іноземну фахову літературу не є достатніми; здійснено аналіз різних точок зору щодо означеної проблематики, представлено самостійне бачення її сутності; відповідь побудована лаконічно та послідовно, проте допущені певні неточності та похибки у логіці викладу матеріалу, власні висновки не завжди обґрунтовані; відповідь містить співставлення різних підходів до вирішення певної проблеми; відповідь написана грамотно з використанням політологічної фахової лексики.</p>

119-80 балів	вступник продемонстрував певне знання змісту екзаменаційного питання, виклавши основні положення означеної проблеми; висвітлені знання з історії політичної думки, основних положень політологічних першоджерел та рекомендованої літератури є фрагментарними та не завжди точними; відповідь побудована навколо певної політологічної проблеми, але посилання на вітчизняну та іноземну фахову літературу майже відсутні; здійснено поверхневий аналіз різних точок зору щодо означеної проблематики; відповідь є недостатньо послідовною, допущені певні неточності та похибки у логіці викладу матеріалу, власні висновки відсутні; відповідь, в цілому, написана грамотно.
79-40 балів	вступник продемонстрував роздуми з екзаменаційного питання, відсутність знань основних політологічних категорій; відповідь містить певні уявлення з історії політичної думки, основних положень політологічних першоджерел та рекомендованої літератури; посилання на вітчизняну та іноземну фахову літературу відсутні; відсутній аналіз різних точок зору щодо означеної проблематики; відповідь є фрагментарною, допущені значні неточності та похибки у логіці викладу матеріалу, власні висновки відсутні; відповідь написана з помилками.
39-1 балів	вступник продемонстрував відсутність знань з екзаменаційного питання, основних політологічних категорій; відповідь містить певні уявлення з історії політичної думки, основних положень політологічних першоджерел та рекомендованої літератури; посилання на вітчизняну та іноземну фахову літературу відсутні; відсутній аналіз різних точок зору щодо означеної проблематики; відповідь є фрагментарною, відсутні логіка викладу матеріалу та власні висновки; відповідь написана з багатьма помилками.
0 балів	відповідь відсутня

При визначенні оцінки вступного іспиту зі спеціальності підсумовується загальна кількість балів, отриманих вступником за відповіді на три питання екзаменаційного білету, яка ділиться на число питань. Таким чином визначається середній бал за відповідь вступника за шкалою від 100 до 200 балів (із заокругленням до цілого числа). Вступник допускається до участі у конкурсному відборі для зарахування на навчання, якщо кількість балів із вступного випробування складає не менше 100 балів.

Вступне випробування відбудеться в очній або дистанційній формі.

Голова предметної комісії,

доктор політичних наук, професор

Олександр ФІСУН

Затверджено на засіданні приймальної комісії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, протокол № 5 від 05.05.2026 р.

Відповідальний секретар приймальної комісії

Ганна ЗУБЕНКО